

NAVARİN. Mora (Pelopones)'da Meş-senya bölgesinin eenûb-ı garbi sahilinde bir kale, ş e h i r ve l i m a n d ı r . Türkçe adı Avarin (Avarine, Avarino) veya Anavarin idi. Bugünkü yunanca ismi ise, Neo-Kastro 'dur. Navarin eski çağda burada bulunan Pylos kale ve beldesi ile sıkı-sıkıya alâkadardır ve topografyası, limanın geçirdiği istihaleler de göz önüne alınarak, tarihi bununla birlikte mütâlea edilmektedir. Filhakika, kayalık bir burun (Koryphasion, Koryphasium) üzerinde kâin olan Messenya kıt'asının kadîm Pylos 'u da tarihimizde „Kal 'a-i Anavarin-i atik", bugün ise, Paleo-Kastro veya Palaios Avari-nos, Palaios Anavarinos tesmiye edilmektedir. Koryphasion burnu şimalden cenuba doğru uzanan tepeler zincirinin son parçasıdır ve kireçli bir arazi bünyesine sahiptir. Cenupta Lygudista ve Maglava dağları civarından gelen Verga veya eski seyahatnamelerde zikredildiği veçhile Skias nehri Navarin körfezine akar. Aynı zamanda, Sphakteria (Sphaggia) denilen bir ada ufkî olarak, bu körfezi muhafaza ve himaye eder ve burayı Polepones 'in en mahfuz ve emin limanlarından biri hâline getirir. Diğer taraftan, şimalden ve şarktan bu körfeze akan dere ve ırmakların getirip-yığdığı rüsup, körfezin şimal kısmında küçük bir koy (lagüne) vücûda getirecek şekilde, Pylos Messeniacus (eski Navarin) ile bunun karşısındaki Hagios Nikolaos (St. Nicolas } tepesi arasında, ince kumlardan teşekkül etmiş genişçe bir kara köprüsü meydana getirmiştir Bu kum köprüsü bu iki tepenin şark tarafının iç kısmında mevzudur ve garba doğru açık bir yarım ay şeklinde bağlanır. Böylece de bu iki tepenin arasında Voidokilia (Öküz karnı, Pauly-Wissowa 'da burası Osman Ağa gölü

olarak geçer) denilen bu küçük koy meydana gelmiştir ki, vaktiyle asıl liman burası iken, bugün, hem sığ, hem de denizin getirdiği süprüntüler yüzünden, liman olarak kullanılmağa elverişli değildir. Cenuba doğru dar, alçak ve kumlu bir dil, bu koyu (Pouque-ville, *Voyage en Morce** I, 21 'de bunu bir havuz ve küçük göl tesmiye etmektedir) Eski Navarin 'in cenûb-ı şarkî köşesinde kâin Navarin limanına rapteder ve buradan limanın şark sahiline doğru hafif bir kavis ya^ar. Denize doğru uzanan dilin en dar ve alçak kısmı üzerinde, liman ve koy arasında, açık bir medhâl vardır. Vaktiyle, St. Nicolas tepesi ile Pylos'u bir hilâl şeklinde birbirine bağlayan deniz altındaki kum tabakasının, şimdi de hemen aynı şekilde, fakat tamamlanmamış bir vaziyette Eski Navarin ile Sphacteria (Pylos) adası arasındaki açık Sikia-Kanal 'da da mevcut olduğu görülür. Koyun teşekkülünün, eski çağlardan beri, devamlı bir terakkî göst#rİİ8

NÂVÂİÜN.

mesi tamamen tabi'î sebeplerden ileri gelen ve kendiliğinden izahı kabil olan bir hâldir. Bugün seyr-ü sefere tamamen kapalı olan ve sâdece küçük merâkip için geçüebilen Sikia-Kanal eski zamanlarda büyük gemilerin geçmesine de müsait idi ki, 1572 tarihli bir Venedik haritası Navarin limanından bu koya geniş ve seyr-ü sefere müsait bir medhalin mevcudiyetini göstermektedir. Bu koy, V. asırda (m. ö.) bugünkü şeklinde değil idi ve bugünkü Navarin limanının bir parçası hâlinde bulunuyordu. Thukydides 'te liman olarak zikredilen yerin bu koy olduğu muhakkaktır. Bir zamanlar Arnold tarafından, Paîaios Avari-nos 'un mevzu bulunduğu arazinin tarihî devirlerde dahi bir ada hâlinde olup, Sphacteria 'ya muttasıl bulunduğu

hakkında ileri sürülen nazariye, eski çağ hakkındaki bilgilerimize, ezcümle Thukydidés 'in verdiği malûmata tamamen zıt ve esassız bir iddia mâhiyetinde kalmaktadır (krş. Pauly-Wissowa, mad. *Pglos*).

Eski Navarin 'e âitTsski çağ harabeleri çok nâdirdir ve bunlar da ekseriya kat'î değildir. Orta çağdaki Paleo-Kastro kalesinin harabeleri ise, irtifaı 200 m.'ye kadar çıkan tepede bugün de mevcuttur ve bilhassa tepenin iç kısmı ile eenûb sath-ı mailinde bol miktarda görülmektedir.

Bunlar kısmen de daha sonraki tahkimat işlerinde, ezcümle Yeni Navarin kalesi inşaatında malzeme olarak kullanılmıştır. 435 (m. 8.) senesinde vuku bulan hâdiseler ile alâkadar olarak Pylos 'un topografyası hakkında, 1895 'te birbirini takiben yerinde tet-kikatta bulunan iki âlim (Grundy ve Burrows) arasında uzun bir münâkaşa açılmıştır (tafsilât için bk. Pauly-Wissowa, *göst. ger.*).

Palaios Navarinos'ta en eski insan izi Miken devrine veya muhtemelen daha eski Nestor mağarası devrine âit bir mağara kültü olmakla beraber, bu tepelerde hiç bir devamlı iskân izi tesbit edilememektedir. Mevcut harabeler arasında gSrülen gayet eesim ve kadîm duvar bakiyelerine de bn iskân sahasının büyük mabedi (Aîtar harabesi) nazarı ile bakılama-maktadır. Strabo, Pylos 'un yerinin sonraki mevkii olmayıp, dâhile doğru Aigaîeon dağı eteğinde ve denizden 7 fersah mesafe uzaklıkta bulunduğunu bildirirse de böyle bir dağ mevcut olmadığına ve garbî Mesenya 'daki dağ silsilesini ancak Maglava dağı ve onun devamı kapadığına göre, Strabo'nun düşündüğü yerin neresi olduğu kestirilememektedir. Koryphasion burnunda Pylos beldesinin eskiden beri mevcudiyetine ise, bu mevkîde bu ismin her zaman yaşamış olarak kalması

hâdisesi daha kuvvetli bir delîli olarak zikredilebilir. Eski Atinalılar burayı bir müddet işgal altında tutmuş ve Naapaktos 'taa messen-yalıları getirerek, kaleye müdafî olarak koymuşlardı (Thukydides, IV, 41, t). Daha sonraları Messenya 'nın İsparta hâkimiyetinden kurtulması yeni bir Pylos 'un kurulmasına yol açmış idi ki bu, Koryphasion'da daha emin bir istinat noktası olarak kaldı. Bu Eski Navarin imparatorluk devrinde küçük bir şehir hâlinde mevcut idi. Bu devrin bütün coğrafya eserlerinde, ezcümle Plinius 'ta zikredilmektedir. imparator Severus zamanında bilhassa bakır sikkeleri ile şöhret buldu. Bu paraların üzerinde kayserin veya oğullarından birini» resmi ile srtvXtov yazısı bulunmakta idi. Pylos 'un ne zaman metruk hâl* düştüğü hakkında kat'î bir bilgi yoktur. Aneak sarîh olarak malûm olan keyfiyet, Peîopones 'e slavların gelişi ile VI. asrın sonunda Pylos 'un da büyük bir sukuta uğradığı ve bunun bir son ifâde ettiğidir. Filhakîka, Mora *da 589 'dan 807'ye kadar hüküm süren Avarların hâkimiyetinin açık bir izi ve hâtırası bundan sonra burasının aldığı isimde görülmektedir. Her hâlde Pylos *un adı bu zaman kaybolmuş ve bu mevkiin yeni sakinleri olan Avarların adını (Avarinos) bu esnada almıştır. Filhakîka, iptida Fallmerayer tarafından ileri sürülen ve sonradan Ernest Curtius ve W. Miller gibi saiâhiyetdarlar tarafından da kabul edilen (krş. *Geschichte der Halbinsel Morsa*, I, 188 ; Peîoponnesos, î, 86; II, 181) bu fikre göre, Navarino adının menşe'i Avarinos 'tur ve bu da Avarlar ve onların buradaki hâkimiyetleri ile alâkalıdır. Buna mukabil bu ismin menşe'i ile ilgili olarak Hopf 'un ileri sürdüğü Navarino 'nun Navarrais 'lilerin adından neş'et ettiği hakkındaki nazariye, bu ismin, Navarlıların Mora 'da

görünmelerinden çok önceleri de geçmiş olması dolayısı ile, kabul ve rağbet görmemiştir. Avarinos slaveadan teşkil edilmiş yer isimleri zümresine dâhil olduğu gibi, aynı kökten pek çok yer ismi de, bugün Yunanistan 'da mevcuttur: Avaritsa, Avarikos, A var-nitsa, Avarinitsa, Avorani, Avoriti, Avaros, Avarnikia gibi. Yeni şekil olan Navarino ise umumiyetle kabûi edildiğine göre, stç TOV Ap*oo£vov'dan çıkmaktadır (krş. M. Leake, *Travels in the Morea*, I, 411). Tıpkı los'tan Nio ve îkaria 'dan Nikaria v.b, olduğu gibi... , ! Navarino kelimesinden halk iştikakı ile Ana-varinos adı çıkmıştır ve bu türkçe ve yunanca j kaynaklarda ve edebiyatta XVI, asırda» - iti» ' bâren kullanılmıştır (Pirî Reis türkçedeki ilk i tesmiye şekli ile münhasıran „Avarine, Avar-ne" olarak zikrettiği hâlde, diğer XVI. ve XVII. asır türk kaynakları Avarin ve Anava-rin olarak iki şekilde de zikrederler; krş.

NAVARİN. - . , , , ' m

Kitâb-ı bahriye, s. 304, 311); XVI. asır başlarında Lâmiî Çeiebî, Modon fethi için yazdığı tarihte Avarin dediği gibi, bu asrın ikinei yarısında yaşayıp da bir Akdeniz haritası ter» sim eden Aii Macar Reis de haritasında yine btı suretle tesmiye etmektedir. Fevzi Kurtoğlu, *Âli Macar Reis atlası*, İstanbul, 1935 > Adnan Adıvar, *Osmanlı iürklerinde ilim*, s. 74; Kâ-tib Çeiebî, *As far al-bihâr*, s. 19, s1; *Cihan-nümâ zeyli*, Süleymâniye kütüp., Halet Efendi kitapları nr. 640, var. 114; Sâdeddin, *Tâe al-tavârih*, II, 102). Leunelavius 'a göre, türkçe adı evvelâ Javaria iken. siavoia yer isimlerinin başında bulunan j sesinin kaybolması ile, sonradan Avarin olmuş idi (krş. *Historiae Musulmanae Turcorum...*, kitap XVIII, Frankfurt. 1891, XVI. kitap. s. 644),

Diğer taraftan bütün orta çağ boyunca garpli

denizciler burayı sazlık limanı mânasına gelen ve edebî, tarihî kaynaklarda, deniz ve kara haritalarında türlü şekiller alan şu isimler ile zikretmişlerdir: iatinee: Zonclum, Portus Zonehi Zunehi, Zunci. Zoneli, Zoneili, Jonei, Jous; katalanea t Joneh; aragonea: Porto Joueo; İtalyanca: Zonehio, Zunchio, Zongio, Zoneho, Zocehio. Zoniehia, Gioncho, Juncho, Junco, Gionehio, Giongo, Giogo, Gron-go, Zonelo, Co11eio. ...; fransızca : Jöne, Juneh; Chalcocondyl 'de Iunque (II, 308); Pirî Reis haritasında : Porto Conko (yi. »- y jj), grekçe: •»lovxo. Navarin'in bu orta çağ adı göstermektedir ki, bir taraftan asıl liman, tıpkı eski çağda olduğu gibi, şimaldeki koy idi ve buraya muhtemelen gemi inşâsı için geliyorlardı. Diğer taraftan ise, Avarin henüz ehemmiyetli bir meskûn mahal değil idi. Navarin 'in en e»ki kayıtlarından biri de İdrisi 'nin *Nusthat al-muşâtak* adlı coğrafya eserinde bulunmaktadır Idrigi burayı Irouda şeklinde kaydetmekte ve çok geniş bir limana mâlik olduğunu bildirmektedir. Bizans tarihçileri, orta çağdaki mevki adı olarak kadîm tarzda yine eski çağdaki adı Pylos 'u kullanmışlardır. Ezcümle muahhar kaynaklar olmakla beraber, Cedre-nus ve Phrantzes Girit adasından Pes opones 'e yapılan akınlar münâsebeti ile, 881 senesinde yağma edilen bir şehir olarak Pyles 'u zikretmektedirler (krş. Pauly-Wissowa, *göst. yer.*). Kardinal Bembo ise, İatinee yazdığı Venedik tarihinde (*Historia Veneta* 5. kitap) Navarin 'i yeni ramca Navaçtvoi tesmiye etmekte, bu eemi şekli ile eski ve yeni Navarin 'i kasdetmektedir. Eski çağ adı olan Pylos halk ağzında limanın eenûp kıyısındaki yeni Navarin için de kullanılmakta olduğu gibi, bu limanın şark tarafındaki bugünkü üvXa köyünün adında da yaşamaktadır. Diğer takılın Âa»iklep«di»l

raftan mevkiin orta çağ adı Navarin limamam şark sahilindeki Zonysio köyünde bugün de mevcuttur, Latinlerin Mora 'daki hâkimiyetlerinden itibaren, Navarin hakkında bilgimiz daha çöktür. Guiltaume de Champ-litte ve Godefroy de Villehardouin 'in idare» sindeki şövalyeler 1205 '*• Mora 'ma zaptı teşebbüsüne giriştikleri saman, silâhlarını teslim eden Navarin 'i zaptetmişler. oradaki askeri ve halkı hâkimiyetleri altına almışlardı. Daha sonra Thebe hâkimi ve Aehaîe kıt'asının balyosu Nicolas Saint-Omer, yeğeni bulunan Nicoias II. Saint-Omer için Koryphasion 'un tepesinde yeni bir kale inşâ ettirmiş (1287— 1289) ve burası Navarin Neo-Kastro 'su veya Neo-Avarino tesmiye olunmuş idi ki, bu kalenin duvar bakiyeleri bugün de eski Navarin'de görölmektedir. Bu kalenin altında bilâhare küçük meskûn bir mahal de teessüs etmiş idi. Kale ve liman XIII. ve XIV. asırlar. da pek çok rol oynamıştır. Nitekim 1381 tarihlerinde Compagnie Navarraise Navarin 'i ele geçirdi ve burayı kendi askerî devletinin payitahtı yaptı. Bu hâdise sebebiyle, bundan sonra Navarin bir müddet Chateau Navarres tesmiye edildi (*Voyages d'Oultremer, Seig-neur Nompar de Caumont*, nşr. La Grange, Paris, 1838, s. 89). Mamafih bu sırada rumların Navarin 'e, ispanyolların hâkimiyeti sebebi ile, Spanochori adını verdikleri de oluyordu. 1417 'de Venedik kuvvetleri Navarin 'i işgâ! ettiler ve 6 gene sonra bu devlet Navarin 'in meşru sahibi oldu; hemen-hemen bir asır kadar müddet buranın hâkimi kaldı. Fâtiş Suttan Mehmed 1400 senesindeki Mora seferinde ordunun bir kısmını Messenya bölgesini vurmak içiş gSn-dermiş ve bu esnada, o devrin en müstahkem limanlarından biri sayılan Avarin d« Arkadim ile birlikte, Osmanlı pâdişâhına teslim olmuşlardı

(krş. Kritovulos, *Tarih-i Sultan Mehmt d Hân-ı sâni*, s. 121 j J. v. Hammer, trk. trc., III, 48 \ Ancak Osmanlı devleti ile Venedik cumhuriyeti arasında akdedilen 1479 muahedesinde, Bâbıâli Venediklilere, muharebeden önee, Mora 'da mâlik olduğu yerleri iadeye razı olmuş ve böylece Navarin de daha bir müddet Venedik hâkimiyetinde kalmış idi. Navarin, bu asrın sonlarında iki devlet arasında çıkan harp esnasında, 13 ağustos 1500 'de, Osmanlı devletine geçti. Modon kalesinin zapt ve tahribi üzerine, Navarin ile Koron derhâl teslim olmağı kabul etmişler ve mevkî kumandanı Carlo Contami! de, karadan ordu ile gelen vezîr Hadım Ali Paşa 'ya „içinde olanlar gitmeğe icazet şartı ile" Navarin 'i teslim etmiş idi. Aradan bir kaç ay geçtikten sonra, Venedik amirali Benedetto Pesaro Na-

IJ9 NAVARIN,

verin *i geri almak teşebbüsünde bulundu v« Modon 'lu Demetrius adında birisinin elde ettiği kale muhafızlarından bir arnavut vâsıtası ile, Navarin'i ele geçirdi (3 kânun I. 1500) İse de, bunu haber alan Ali Faşa derhâl Kemâi Reis'i 30 kadırğa ile buraya gönderdi ki, birden-bire liman önünde görünen Osmanlı donanma kumandanı, Venediklilerin sekiz parça gemisini zaptederek kaleyi de kat'î bir surette ele geçirdi (20 mart 1501; krş. Chaleondyle, *Histoite des Turcs...*, I, 307 v.d.; Kâtib Çelebi, *As far al-bihâr*, s. s1; J. v. Hammer, IV, 46, 48 v.d.)- Sâdeddin, Navarin hisarı etrafında sakin harâegüzâr reayanın frenk hâkimlerine gizlice haber gönderip, yardım istediklerini ve kaleyi teslimi taahhüt ettiklerini, busun üzerine, Navarin'in hîle ile Venediklilere geçtiğim bildirir (tafsilât için bk. *Tâc al-tavârih*, s. 102 v. dd.). Tâeî-zâde Cafer Çelebî hattı

ile şehzade Sultan Ahmed'e gönderilen evâhir-i muharrem ço# tarihli fetihnamede, Anavarin ile birlikte, daha bâzı küçük kalelerin de teslim alındığı bildirilmektedir (Feridun Bey, *Münşâât*, I, 339 ; keza bk. Piri Reis, *Ki-tâb't bahriye*, göst. yer.; tafsilât için bk. bir de Kemâl Reis 'in deniz gazalarını 10.000 beyit ile nazmedip de, denizciliğe de vukufu bulunan Bayezid II. devri şâirlerinden Sinop-la Safâî *Fetik-nâme-i tnebahtı ve Modon*, Topkapısarayı kütüphanesi). Eski Navarin 'in ilk ve oldukça etraflı tavsifini Pirî Reis 'ten öğreniyoruz : Modon kalesinden 9 mü mesafede ve Karayel tarafında bulunduğunu, «kıbleye karşı deniz üzerine havale bir yüce yerde vâki" olduğunu, yalçın bir kayalık olan mevkiin kara cüe-'nden zaptının kabil olamayacağım Venediklilerin deniz tarafından korkuları olmadığı cihetle bu cihete pek ehemmiyet vermediklerini. hâlbuki fethediir-edilmez Sultan Bayezid 'in buraya bir „germehisar" çektirdiğini bildiren Pirî Reis, Navarin limanına, Koğa limanı mânasına gelen Porto Conko denildiğini. burasının zoo parça gemiyi almağa müsait bulunduğunu ilâve etmekte, limana giriş-çıkış hakkında tafsilât vermektedir (krş. *ayrı. esr.*, s. 307). Eski Navarin kalesi XVI. asırda Osmanlı donanmasının Akdeniz 'deki harekâtında çok defa bir deniz üssü olarak kullanılmakta ve Mora sancağı ile Rumeli eyâletinin muhafazasında mühim bir rol oynamakta idi. Fethi müteakip burada Mora sancağına bağlı bir kale dizdarı ve sayıları 200 'ü aşan bir müstahfız kıt'ası bulunuyordu ki, mevâeibleri-nin de ekseriya Siroz çeltik mukataasmdan te'diye edildiği görülmektedir. Fâtihi sayılabilecek olan sadrâzam Hadım Ali Paşa tarafından burada, bilâhare kendi evkafına bağlanan bir hamam ile bâzı dükkânlar, odalar ve başhâne

yaptırıldığı, bir muallimhâne te'sis edildiği de anlaşılmalıdır (bk Tayyib Gök-bilgin, *Edirne ve Paşa livası*, fihrist). Asır ortalarında Mora mukataat nazırının, Navarin kalesi (atîk) dizdarhğının kendisine verilmesi şartı ile Modon kalesi civarındaki zeytin ağaçlarını 120.000 akçe bedel ile iltizâma talip olduğu nazara alınır, bu sırada bu kalenin mühim ve cazip bir yer gibi telakki olunduğuna hükmedilebilir (4 cemâziyelâhır 963 tarihli bir vesika için bk. Başvekâlet arşivi. *Mühimme de/teri*, nr. 2, s. 40). Mamafih Malta muhasarasını takip eden senelerde Malta ve İspanya donanmalarının Mora sahillerinde fazlaca görünmeleri ve bâzan buradaki reayadan da gizlice yardım almaları sebebi ile, civardaki diğer kaleler ile birlikte, Navarin için de yeniden piyade ve tüfenkçi neferleri tedârik edilmesine teşebbüs olunduğu, kaledeki dizdar, azap ağası, topçubaşı gibi vazifeliler ile ilgili hâdise şikâyet ve meselelere önem verildiği görülmektedir (tafsilât ve 17 cemâziyelevveî 975, 14 rebiüevvel 976, 24 rebiülevvel 97S, 27 muharrem 979 tarihli hükümler için bk. *Miihimme defteri*, nr. 7, s. 173, 740; nr. 14, s. 355 ; nr. 15, s. 16). Kıbrıs seferi ve Lepanto deniz muharebesinden sonra Venediklilerin şarkî Akdeniz 'de hareket serbestisini daha geniş miyasta ele aldıkları sırada, Navarin limanının ve kalesinin ehemmiyeti bir kat daha arttı. Kaptan-î derya Kılıç Ali Paşa, bu muharebeden bir sene sonra donanmayı yeniden teşkil ve teçhiz edip, 250 parça kadırğa ve baştarde ile Navarin 'e gelmiş (gafer 980= haziran 1572) ve kendisim takip eden düşman donanması ile Navarin açıklarında top atışı teatisinden sonra. Koron limanına müteveccihen buradan ayrılmış idi (*Asf&r al-bihâr*, s, 96; Peçevî, I, 499). Bu hâdiseden ve çok hareketli

geçen deniz faaliyetlerinden de mülhem olduğu anlaşılın bu esnadaki Navarin kalesinin faal dizdari Mustafa 'nın teşebbüsleri (1572—1574), Navarin'in önemli've muhataralı bir yerde bulunduğu ve muhafazası lâzım olan iyi bir limana da mâlik olduğu, binâenaleyh gerek tamir ve tahkimi hususunda ve uğrak yapan donanmanın ihtiyaçları için önceden lüzumlu tedbirlerin alınması ve gerek topçu ve beşlü neferleri ile takviyesi lâzım geldiği yolunda divân-ı hümâyûna vâki İsrarlı mü/âcaatları. Kılıç Ali Paşa 'nın ds tensibi neticesinde, limanın cenubunda ve Es'ki Navarin kalesinin karşısında Yeni Navarin kalesi (Ka'e-i Anavarin-i cedîd, Neo-Kastro) bn sırada inşâ edildi. Yeni kale binasına me'mûr oîan Mora sancak beyi Mehtned Bey civar

MAVARÎN. *jı

sancaklardan (îraebahtı, Mkistr») bu maksat ile ihrâe edilen cerahorlan nöbetle imece tarîki ile çalıştırdığı gibi, ihtiyaç hâlinde, Selanik yürüklerini ve ayrıca gönderilen yayaları da bu işte istihdam etmiş idi. Divân-ı hümâyûn bu işe o kadar ehemmiyet veriyordu ki, 7 zilhicce 981 tarihinde Mora sancak beyine gönderdiği bir emirde, Navarin kalesi inşaatının ikmâli bütüs işlerin en ehemmiyetlisi olup, o sene zarfında Mora livasında acemi oğlanı toplanmasından sarf-ı nazar olunduğa ve bu hizmete me'mûr yaya-başıaa da keyfiyetin yazıldığı bildirilmiş idi. 1573 'te inşaatı oldukça tamamlanan yeni Navarin kalesinin bu defa dizdarlığına getirilen Mustafa bizzat Divân-ı hümâyûna da gelip, ihtiyaç maddeleri olan demir, kurşun ve çelik gibi ehemmiyetli malzemenin, kale-i atikte parçalanmış bir hâlde bulunan toplardan v.s. 'den tedâriki suretiyle, yeni kale mühimmatına sarfını te'min etmiş, eski kale

müstahfizlarından bulunup da, o sırada Amasya kalesi kuvvetlerine ilhak olunan 33 neferin muamelesini, mucip sebepler serdi ile, durdurarak, yeni Anavarin kalesi hizmetine tahvillerini yaptırmış, bu yeni kalenin etrafındaki top m%nzili hâricinde ve sahibi bulunmayan boş yerlerin müstahizlara bağ ve bahçe yapmak üzere verilmesini ve daha bâzı hususları sağlamış idi (tafsilât ve 4 safer, %l zilkade, 29 zilhicce 980; eemâziyelâhır, 6 receb, 19 receb, 24 ramazan, 17 şevval 981 j 5 muharrem, 12 muharrem, 17 muharrem, 5 zilhicce 982 tarihî hükümler için bk. *Mühim-m® defteri*, nr. 19,8. 1135 ar. «1, 294, s. 206; ar. «3, s. 48, 86» 146; nr. 84» ■. »63, 194, 237, 274; nr. sş, s. 36, 64* I3«)- Bundan sonra Navarin Akdemiz harekâtında «hemmiyatli bir deniz üssü ve donanmanın ikmâl merkezi oldu: tâso'da Kaptan Derya Halil Paşa buradan hareketle Kıbrıs açıklarında Mısır gemilerinin yolunu bekleyen korsanlar ile çarpışmış, 1614'te Malta'ya giderken, gemilerini bu» rada yağlatmış ve aynı sene Trablusgarp 'ta Sefer Dayı 'yi te'dipten sonra, donanma ile buraya dönmüş idi. Keza 1617 'de Güzelce (Çelebî) Ali Paşa 'nm donanması da, Navarin 'den hareketle, düşmana karşı gitmek üzere iken, bu lima?» açıklarında fırtınada perişan olmuş idi (krş. Naimâ, II, 87, 115, 117, 153, 185). XVII. asrın birinci yansında, Mora 'daki diğer bâzı kalelerde olduğu gibi, Navarin 'de de Barutçu ve Kundakçı neferleri mevcut idi, 1642 *de yapılan bir tahrir göre, „Kale-i Anavarin-i atîk" 'te 12 nefer, „Ka!e-i Anavarin-i cedîd" 'de 16 nefer bamtçıyan var idi ve bunların her neferi harp mükellefiyeti ve avfins bedeli karşı-lığında her sene 1j'er okka barat-ı aiyâh vermeği iltizâm ettikleri için, barutçu kaydedilmiş bulunmakta idi (tafsilât için bk. Başvekâlet arşivi, *Tapu*

defteri, nr. 777/974)• ,645 'te Girit seferine me'mûr edilen serdar Yusuf Paşa da donanmayı Navarin limanında cem'ettikten sonra ve burada son hazırlıkları görerek, 13 gün (12 — 25 rebiülâhır 1055) kaldıktan sonra, derya ümerâsı ile kapudanlara, o zamana kadar Malta 'ya karşı olduğunu ilân ettiği seferin Girit adası fethi için yapıldığını bu limandan ayrılırken açıklamış idi (Naîmâ, IV, 122 v.d.). 1669 'da Navarin 'i ziyaret eden Evliya Çelebî burası hakkında tafsilât vermektedir : eski Navarin kalesini, sarp ve yalçın bir kayalık üzerinde bulunmasından dolayı, Van kalesine benzetip, aşağı kalesinde £0 kadar kiremitli ve bahçesiz kârgir bina olduğunu, Sultan Bayezid câmiinin bu kısımda bulunduğunu.

aşağı liman kısmında kumsaldaki

kuyulardan bin bir zahmetle suyunun te'min edildiğini bildirdikten sonra, orta kaleyi ve dizdarın bu kısımda sakin bulunduğunu, müteakiben iç kal ey*» «kudret ka'esi" tâbir etti-ği bu mevkiden etrafın görünüşünü anlatmakta, mevcut 23 balyemez topun liman ağzına baktığını, hattâ bunların yeni Avarin kalesi burnunu döğmekte bulunduğunu ilâve ile ger» me - hisarın o sırada harapça bulunduğundan, karşısındaki adadan (Sphakteria), Umanın azametinden ve buraya „Porto Conkar" denildi. ğinden v. s. 'den bahsetmektedir.

„Kaîe-i Anavarin-i cedîd-isüfli" dediği Yeni Navarin kalesinin tavsifinde de uzun tafsilât veren Evliya Çelebî, öteki gibi, bunun da, bidayetten beri, bir voyvodalık olarak, Modon kazası nahiyesinden bulunduğunu, müftîsi nakîbi, kethüda yeri, yeniçeri serdârı, kale dizdarı, muh-tesihi, bâcsöârı, şehir kethüdası v. b. olduğunu bildirerek, bunun Kılıç Ali Paşa tarafından inşâsı sebebini, limanın iki yerden girilen ağzı olmakla,

Eski Navarin kalesi topraklarının limanın aşağıdaki ağzını koruyamamasına vs bu yüzden buraya yeni kalenin yapılmasına ihtiyaç duyulmasına atfetmekte, bu kaleni: „liman ağzında bir alçak kayalı burun üzeri şekli bâdemî tûânîce" bir kale olduğunu, etrafındaki kale duvarının 3.800 adıma bâliğ olduğunu, kayalar üzerinde bulunduğu için hendeği olmayıp, cem'an 22 kapısı mevcut olduğunu, bunlardan birinin leb-i deryada liman kapısı, diğerinin de kara tarafında kıbleye karşı büyük varoş kapısı tesmiye edildiğini bildirmekte, tabyeleri ve toprakları hakkında uzun tafsilât vermektedir. Keza Murat* 1ÎL câmiinin, 600 adet kârgir binanın buluntufuğu hisar derûnunda olup, kıble kapısı üzerindeki tarih kitabesinden 1016'da yapıldığının aolaj*

. NAVARIN.

sildiğini, ayrıca Ferhad Afa camii, Çigata Pa-^a hamamı, mescid ve medreseleri, yine Murad III. hayratından bir sibyan mektebi ve bir tekkesi bulunduğunu bildirmekte, hatkm kıyafet ve yaşayışından, Magrib diyarından gelen ge. railerin evvelâ buraya uğrayıp demirlediklerinden, bir çok arap kö'eler getirdiklerinden v. b. bahsetmekte ve 200 tahtam, fevkani ve kiremitli haneden mürekkep taşra varoşunun da ekseriyetle rûnlar ile meskûn olduğunu söylemektedir (tafsilât için bk. *Seyahat-nüms*, VIII, 309 v. dd.). 1683 'te açılan Avusturya harplerine sonradan Venedik 'in de iltihâkı ile Mora kıt'ası ve bilhassa buradaki sahil kale ve Umanları birer serhad olunca, Navarin de çok geçmeden tecâvüze mâruz kaldı. Venedikliler 1685 'te Koron kalesini harben Modon 'u da aman ile aldıktan sonra, başlarında Francisco Morosini ve Graf Otto von Königsmark 'm bulunduğu kuvvetli bir müttefik donanması receb 1097 (

mayıs/hazîran 1680) 'de Eski Navarin kalesi altına gelip, demirlemişlerdi. Bu kale ahâlisi korkuya dûçâr olarak, harpsiz teslim olunca, donanmaları mukavemete uğramadan Umana girerek, Korbisa çiftliği ve Anarlı bağları civarına piyade tüfenk-endâzla-rımı ve toplarını çıkardı (2 haziran 1686) ve müteakiben Yeni Navarin kalesinin muhasarasına teşebbüs etti. Müdâfi'er 10 günden fazla bir müddet yeni kaleyi kahramanca müdâfaa ettiler ise de, sonunda âciz kalıp, yardımdan da ümitlerini keserek, teslime mecbur oldular (14 haziran). Bu sırada cebehânenin ateş aU ması iç hisarda bulunan kale kumandanı Sefer Paşa ile 120 kişinin telet olmasına sebep ol-muş, ertesi günü de, yapılan anlaşmaya riâ-yet etmeyen düşman ka eye girip, bütün ahâliyi hemen tamamen soyarak, gemiler ile tard ve ihrâc etmiş idi ki, gerek Navarin 'in, gerek müteakiben diğer bâzı Mora kulelerinin kaybedilmesinde kusur ve mesuliyeti görülen Mora serdârı ikinci vezir Musâhib Muştala Paşa da bu yüzden azlolunmuş idi (krş. silâhdar Fmdıklılı Mehmed Ağa, *Tarih* II 241 v. d.). Müteakiben, Karlofçe muahedesi neticesinde bütün Mora'nın kaybedilmesi ile Navarin de 1715 tarihine kadar, 29 sene Venediklilerin işgal ve tasarrufunda kaldı. Bu tarihte ise, Mora'nın Venediklilerden kartarılma-sı hareketi esnasında, sadrâzam ve serdar Ali Paşa (Şehid, Dâmsd) ordfi-yi hümâyûn ile Modon, Koron ve Navarin "e dörder saat mesafedeki „Beyoğlu değirmenleri" mshaMiae geldiği zaman düşmanın bütün kuvvetlerini Modon 'da toplayarak, Koron ve Navarin 'i tahliye ettiğini öğrenmiş, bunun üzerine, ümerâdan birini göndererek, Navarin kalesini işgal ettirmiş idi (13 şâbân İİÎ7*»İÎ ağustos 171\$ krş. Râş'd, IV, 113, 124) Hemen istirdadı müteakip Eski ve Yeni

Navarin kalelerinin Ar-kadya kazası ile birlikte yapılan bir tahriri bize çok değerli bilgiler vermektedir: sâbık Midilli nâzın Hüseyin Afa ve Defter-i hakanı kâtibi Seyid Mehmed Hâtemî mârife-ti ile 1127 (1715) tarihinde yapılan bu tahrirde müslümanların ve Venediklilerin emlâki ile reayanın mutasarrıf olduğu çiftlik, meîrea, bağ v.b birer-birer yazılarak, mîrî için ayrılan çiftlikler de (Ali Hoca çiftliği, Hasan Ağa, Rüstem Ağa çiftlikleri. .) tesbit olunmuş. Eski Navarin kalesinin iç ve dış hisarlarında mevcut harap ve tamire muhtaç tabyeler, cami, kilise ve sarnıçlar bütün hususiyetleri ile ayrı-ayrı gösterilmiş, bu kale muhâfızlarına ekip-biçtikleri „Bodran çiftliği" ile tül ve arzı üçer yüz dönüm olarak tahmin edilen ve „sazlık büyük göl" diye tavsif edilen koyun (lagüne) saz mahsûlü ve yine eski kale önündeki dalyan mahsûlü v.b. tahrir edilmiş idi. Keza bu tahrirden Yeni Anavarin kalesinin de bu devirdeki durumu iyice öğrenilmekte, Evliya Çelebi 'nin zikretmediği bir çok hususlar, ka'e kapıları (Aşağı Küle kapısı. Aşağı Yalı kapısı. Liman Kapısı, Kerhane kapısı) semtleri (Beylik hamam. Küçük liman. Yeniçeri odaları. Büyük sokak. Namazgah meydanı. Mahkeme yeri), 80 kadar tesbit edilen ve ekseriyeti harap gösterilen şahıs haneleri, varoş tarafındaki Su'tat-odaları denilen kârgir bina, büyük tabye ile kale haricindeki varoшта bulunan evler odalar, dükkânlar ve bunların sahiplerinin adları meydana çıkmaktadır (tafsilât için bk. Başvekâlet arşivi. Kâmil Kepeei tasnifi, *Tapu defteri* nr. 481/880% Navarin XVIII asırcja bir kere daha yabancı işgali altına girdi : 1768 'de başlayan Osmanlı-rus harbi esnasında amiral Spritoff kumandasındaki rus donanması Mora sahillerine geldiği ve prens Theodore Orloff 'un

Misistra 'yi işgal ettiği sırada, onun kardeşi Alexis Orloff da Navarin'e ihrâc yapmış (10 nisan 1770), müdâffilerin 6 günlük kahramanca mukavemetlerinden sonra, burayı teslim almağa muvaffak o'muş ve maynotları isyan ettirmek üzere bir kısım kuvvetlerini buradan Patras (Balyebad. re) üzerine göndermiş idi Sûrlarını tahkim etmek ve fvîo1a harekâtında başlıca bir üss yapmak istemekle be-râber, ruslann bu işgâPe-ri uzun sürmedi ve Mora'yi tahliye ettikleri sırada aynı sene haziran iptidasında, Navarin'den de çekildiler (J. v. Hammer, frns. trc, i XVI, 250 v. dd.; Vâsıf, İL 43). Harpte zarar gören kalenin tamirine evvelâ Mora 'da bu-Sundug-u sırada, Muhsin-zâde Mehmed Paşa

NÂVARÎM. *JJ

teşebbüs etmiş, ocun bu vazifeden ayrılmasını müteakip bir müddet metruk bir hâlde bırakılan Navarin 'ia bilâhare Mora ser-askeri Ali Paşa tarafından ve Mora divânından gönderilen mübaşir, halîfe ve mimarlar marifeti ile, tamir keşfi yaptırılmış idi. Bundan anlaşıldığına göre, artık Eski Navarin kalesi bahis mevzua olmamakta, Yeni Navarin kalesinin iç kalesinde İstanbul kapısından Leylek tabyesine kadar olan yerdeki 9 adet top mazgalının, Leylek tabyesinden dizdar tabyesine kadar 4 adet top mangalının, düşmanın lafım atmak suretiyle yaktığı barut-i siyah eebehânesinin, diğer tabyeierin (Zıندانlu tabye, Zeytünlü-tabye, Yüksek tabye. Ağa tabyesi. Muradına ermiş tabyesi, Müdevver tabye. Yedi toplar tabyesi) kemer, ayak „Kartal kanat kârgir duvar" tesmiye edilen duvarların, Kapudan kulesinin, çift merdiven kulesinin. Koltuk eebehânesinin, mühimmat mahzenlerinin, Sultan Ahmed camii ile diğer cami, mektep v.b. tamiri lâzım gelmekte,

bunun için 5.247 521 akçe, yâni 43.731 kuruş ve 101 akçenin sarfi icâp etmektedir (tafsilât için bk. 18 cemâziyelâhır ve 21 şaban 1186 tarihli tahrirleri ihtiva eden keşif defteri, Kâmil Kepeci tasnifi. *Küçük kale*, nr. 4987/11). Filhakika bu tâmiratın büyük miyasta yapıldığı da, bu asır sonlarında Navarin'i ziyaret eden Pouqueville 'den öğreniyoruz: 8 gün kalarak Eski ve Yeni Navarin kalelerinin etraflıca bir tasvirini yapan ve Mısır'a gönderilen Fransız ilim ve san'at heyeti âzasından bulunan bu tabip, ziyareti sırasında. Navarin'de bir bey, bir oda-başmın kumandasında 00 kişilik bir yeniçeri kuvveti, muhtelif sanatlar ierâ eden 200 arna-vudun bulunduğunu, büyük bir caminin cephesinde bâzı mermer sütunlar gördüğünü, her evin bahçesinde portakal ağaç'arı mevcut olduğunu bildirmekte, ayrıca Eski Navarin kalesi ile Sphakteria adasından limana giriş yerlerinden v.b. bahsetmektedir (tafsilât için bk. *Vo~ yage en Moree. ...*, Paris 1805 I 16 v dd).

1821'de Mora ihtilâli verûmlarm isyanı başladığı zaman eşkiyânın hücumuna ilk uğrayan yerlerden biri Navarin oldu. Birden-bire kale önünde görünen âsiler 29 mart 1821 'de muhasaraya başladılar. Evvelâ bir müddet hücumu eesâret edememişler ahâli de kendi hâlinde mahsur ve mahbus kalmış idi. Bu sırada buraya Arkadia türkleri de iltica etmiş bulunuyordu. Böylece Navarin kalesi ve ahâlisi 4 aydan fazla mukavemet etti. Fakat yiyecek ve yarıdan, ümidi görmeyince ve Yanya valisi Hur-şid Paşa'ya vâki donanma mühimmat, asker ve zahire talebine dâir müracaatlarına da mus. bet bir cevap alamayınca, aman dileyerek, âsîlere teslim mecbur oldular. Eski kaleye girdiğinde (7

ağustos) ise, mevcut anlaşmaya ve verdikleri söze rağmen, eli ayağı tutan bü. tün islâm ahâliyi, önceden kararlaştırdıkları veçhile kat!-i Sın ettiler, sâdece küçük bir kıs. mı frenk tüccar gemileri ile Anadolu sahiline, Kuş adasına nakledilerek, bu katl-i anıdan kur-tulabildi (krş. Şâni-zâde, *tarih*, IV. 205; Cevdet Paşa, *Tarih*, XI, 155, 177; Ahmed Râsinv *Tarih*, IV, 1746), Mora isyanını bastırmağa me'-mûr olan Kavaiah Mehmed Ali Paşa 'ura oğlu İbrahim Paşa mart 1825 *te JJ gemi, 6.000 cihâdiye ve 600 süvari askeri ile, Modon 'a vâsıl olduğu zaman ilk işi, Navarin kalesini kurtarmak üzere, buraya asker şevki olmuş idi. Ancak süvari harekâtına müsait mahal olmadığı gibi, asker ve mühimmatın çoğu da geride kalan gemilerde idi. Bu sebeple, evvelâ sâdece burayı muhasara ile civarda bulunan kilise ve manastırlara sığınmış eşkiyâ-yi kaçırıp, bâzı ganimetler almakla iktiiâ etti. Hazırlıklarını tamamladıktan sonra da ka. radan ve denizden sıkıştıırıp, şiddetli muharebeler yaparak, kaleyi ve eşkiyâyı teslim olmağa mecbur etti (mayıs 1825). Rumların bütün silâh ve malları alındı; kendileri ise, mukavele mucibince gemiler ile Kalamata 'ya naklolundu. Ancak içlerinde bulunan Mayna beyi Mavromihali 'nin oğlu Yorgaki ve Mizistre kapudanlarmdan Petraki, Anaboti (Nauplia) kalesinin istilâsında eşkiyâ elinde kalan vezir Ali Nâmık Paşa ve mîr-i mîrân Salim Paşa ile mübadele olunmak üzere, alıkönuldu. Navarin 'in kurtarılması Mora 'da duyuturdu-yulmaz rûmlar arasında büyük heyecan uyandırdı. Asîlerden kapudan Tsamados Navarin 'i tekrar ele geçirmek üzere ve bu uğurda ölmeğe yemin ederek, hafif bir donanma ile Navarin önüne geldi. Sphakteria adasını zapt ite burayı tahkime başladı ve muhasarayı buradan idare etmek istedi ise de, Mısır ordu-sundaki

kumandanlardan Süleyman Bey adanın yakınındaki sahil üzerine toplarını yerleştirerek şiddetli bir ateş ile, onları bu adada barınamayacak hâle getirdi ve gemileri ile kaçmağa mecbur etti. Fakat kaptan Tsamados sözünü yerine getirmek için, bir kaç fedaîsi ile birlikte burada maktu! düştü (Cevdet Paşa XII 104, 120; E. Driault *Şark meselesi*, trk. tre.. s. 160 v.d.; Ahmed Râsim, *ayn. esr.*, «. 1799).

Navarin'» cihanşümül bir şöhret kazandıran hâdise 20 teşrin I 1827 (»9 rehiülevvel 1243) 'de bu limanda Osmash-Mısır donanması ile ingilis, fransız ve rus donanmaları arasında vukfi bulan deniz savaşıdır; Mora ihtilâV'nin ve İbrahisı Paşa ter&nndaa girişlim

teMip

m NAV^

harekâtının arzettiği yeni durum karşısında ve 16 tenimûz 1827 'de Londra 'da imzaladıkları protokol hükümlerine tebaan bâzı ihtiyatî tedbirler almak lüzumunu duyan İngiltere, Fransa ve Rusya Mera sahillerine eylülde bir kısım donanmalarını göndermişlerdi. Evvelâ amiral Codrington kumandasındaki ingiliz gemileri müteakiben amiral de Rigny kumandasındaki iransız gemileri Navarin önüne geldiler Bu sıradada aralarında bir filo kumandanı olarak, Çengel-oğlu Tâhir Paşa 'nın da bulunduğu Osmanh-Mısır donanması Navarin limanında demirli bulunmakta idi. İki amiral, İbrahim Paşa ile müzâkereye girişerek, 25 eylülde bir mütâreke akdettiler. Buna gSre, Osmanlı donanması Navarin 'i terketm«yecek idi. Bunun üzerine, fransız ve ingiliz gemileri vak-'alarm gelişmesine ve İbrahim Paşa'nın Babıâli 'den yaptığı istizana intizâren, Zanta ve Milo adalarına çekildiler. Sonradan donanmanın, bu» radan çıkararak, Çarıahca aöasma

hareket etmek üzere olduğunu gören ve Mora'da harekâtın kat t şekilde durdurulması hususunda İbrahim Paşa 'yi tazyik etmek isteyen amiraller birden-bire tekrar Navarin limanı önünde göründüler. Rus amirali Heyden kumandasındaki rus donanması da 18 teşrin 1. 'de buraya gelmiş idi. Evvelâ mütârekeye riâyet olunmasını talep ettiler ve limana girmeğe karar verdiler. 20 teşrin I. (827 sabahı müttefik donanması, hiç bir muhalefet görmeksizin, liman medhatinde dizildiler ; sonra gûyâ dostâne bir hareketle limandan içeri girdiler ve ateş gemisinin başka bir yere naklini istediler. Daha bâzı asılsız bahaneler ve bir Mısır gemisinden ilk ateşin açıldığı iddiası ile, amiral de Rigny tarafından da bütün gemilerden ateş edilmesi emri verilmek suretiyle, Osmanlı-Mısır donanması topa tutuldu; 3 saat kadar bir müddet müthiş b'rkargaşalık içinde şiddetli top ateşi teâtî edildi Donanmamız hilâl şeklinde üç sıra teşkil edecek şekilde demirlemiş olduğundan, bu müddet zarfında ekserisi ya yakıldı veya batırıldı. Daha önce. Çengel-oğû 'nun, gemilerin limandan çıkıp açılması hususundaki tavsiyesine uymayan ve daha ziyâde İbrahim Paşa'nın eniştesi Mısır kapudanlanndan Muharrem Bey 'in yanlış tabiyesine göre hareket eden Osmanlı-Mısır donanmasının zayıtı arığ idi: Osmanlı donanmasından Kûh-i revân. Burç -i zafer adlarında iki katyon ile Kaid-i zafer, Keyvan-ı bahrî. Feyz-i mevvâe, Meerây-ı zafer adlarında dört firkateyn muattal olmuş, Fevz-i nusret adındaki firkateyn ile Gurre-i fütûh. Feyzbahşâ korvetleri ve daha 2 gemi batmış, Fâtih-i bahri kalyonu ile sekiz firkateyn, 15 korvet, «yrtas 3 gemi yanmış idi, Diğ«r batan ve yakılan Mısır gemileri ile birlikte, zayıat mecmuu 57 olup, 6.000 denizci kaybedilmiş idi. Düşman zayıtı ise,

ancak 1 000 kiři kadar idi. Denizcilik tarihimize
»Navarin faciası" denilen ve bu haksız ve çirkin
tecâvüzün Babıâli tarafından protesto edilmesi ve
alâkadar devlet elçilerinin İstanbul 'u terketmelerinden
sonra da, milletler-arası siyâsette türlü tecellîleri
görülen hâdisenin mes 'ûliyeti, müseb-biplerce, evvelâ
Osmanlı-Mısır kapudanlarına yükletilmek istendi ise de,
bu çok elim vak'a Londra 'da da büyük bir hoşnutsuzluk
uyandırdı; amiral Codrington azledildiği gibi, İngiltere
hükümeti de, Navarin faciasını parlemen-toda „meş'ûm
hâdise" olarak tavsif etti. Navarin 1828 ilk baharına
kadar İbrahim Paşa 'nın hâkimiyeti altında kaldı. Sonra
müttefiklerin zoru île İbrahim Paşa bir tahliye
mukavelesi imzalayınca. General Maison kumandasında
bir Fransız ordusu Navarin'e geldi (29 ağustos 1828) ve
bu suretle bütün Mora 'da olduğu gibi, Navarin 'deki
Türk hâkimiyeti de, kat 'î olarak, sona ermiş oldu.
Mamafih Yunanlılar 20 teşrin L 1827 Navarin faciası
olan baskın gününü istiklâl hareketlerinin birinci âmili
saymış ve her zaman bunu tes 'it etmişlerdir ki, 1927 'da
yüzüncü yıl dönümü münâsebeti ile Paris 'te
tertipledikleri Navarin sergisi bunun bir misâlidir
(tafsilât için bk. E. Driault, *ayn. esr.*, s. 171 v. dd.;
Engelhard, *Türkiye ve İanzimat*, s. 24; Ah-med Kâsim,
ayn. esr., s. 1846 v. d.; Kâmil Paşa, *Tarih-i sigâsî*, HL
116 v. d.; Abdürrah-man Şeref, *Tarih musahabeleri*, s.
21 ; Lutfî, *Tarik*, I, 419 i *Paris'te Navarin sergisi* (*Millî
mecmua*, 1928, nr. 112, X, 1804 v. dd.).

B i b l i y o g r a f y a : Metinde zikredilenlerden
başka bk. Başvekâlet arşivi, *Afû-kimme
defteri*, nr. 2, hüküm nr. 360, 1963; nr. 7, hüküm nr.
459, 2027 ; nr. 25 (h. 981 }, hüküm nr. 126, 358, 537,
688, 962, 1405, *9S7. 3015; »r- «4 (b. 978), hüküm

nr. 513; nr. 15 (h. 979), hüküm nr. 140; nr. 19 (h. 980), hüküm nr. 24b; ar. 21 (h 980), hüküm nr. 492, 695 ; nr. 23 (h. 981), hüküm nr 44, 96. 97. 98, 175. 333- *73 297Î nr. 24 (h. 981), hüküm nr. 79, 149, 152, 238, 438, 440, 517, 735, 790. Pier Antonio Pacifico, *Breve descrizione corografica del Peleponneso o Morea* (Venedik, 1705); F. Grego-rovius, *Geschichte der Stadt Athen im Mittelalter* (Stuttgart, 1889), .II 201 (krş. Sp. P. Lam broş *un ilâveleri ile birlikte yunanca tercümesi. Athene, 1904, II, 584 v.d.); Wüiiam Miller, *The Latins in the Levant* (London, 1908); ayn. mil., *Essaya on the IMİİR Orient* (C&mbridge, 1921 }, s. NAVA&İN MA2AÜ. *m*

105 v.d., 571 (banda daha eski eserler hakkında bibliyografya bilgisi bulunmaktadır); Sismondi, *Histoire d t.s Ripubligues hali-ennes da Moyen Âge*, VII!, 288 v.d.; P. Daru *Histoire de la Repuhliaue de Venise* (Paris, 1821), III, 285; *Memoir of Admiral Sir E. Godrington* (London, 1873) j A. Reumont, *Reiseschilderungen und Umrissse aus südlichen Geg enden* (Stutt gart-Tübingen, 133S). s 83 v d.; Choiseuî-Gouffier, *Voyage pittoresgue dans l'Empire Ottoman, en Grice...* (Paris, 1842), I, 8 ; Dora d'Istria, *Excursions en Roumelie et en Moree* (Paris, Zürich, 1863), II, 10 v.d.; jaeovaky Rizo Nerouios, *Histoire moderne de la Grice* (Geneve, 1828); A. Rıfat, *Lagat-ı tarihiye ve coğrafiye* (İstanbul, 1299), I, 288 ; *El, mad. NAVARİN.* (M TAYYİB GÖKBİLGİN.)